

SHAXSNING PSIXIK RIVOJLANISHIDA TEMPERAMENT
VA XARAKTERNING AHAMIYATI

Mamasoliyeva Gulnavoz Abrorbek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Filologiya fakulteti

“O‘zbek tili va adabiyoti” yo‘nalishi

I-kurs 101-guruh talabasi

Annotatsiya: Temperament va xarakter — shaxsning psixik rivojlanishi, xulq-atvori va faoliyat jarayonini belgilab beruvchi muhim psixologik xususiyatlardir. Ushbu maqolada temperament va xarakter tushunchalarining ilmiy-nazariy mohiyati, ularning bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqligi hamda shaxsning individual-psixologik qirralarini shakllantirishdagi o‘rni tizimli ravishda yoritiladi. Shuningdek, temperamentning tug‘ma biologik asoslari va xarakterning ijtimoiy tarbiya, muhit hamda hayotiy tajriba ta’sirida shakllanishi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Temperament, xarakter, shaxs, psixologiya, individual xususiyatlar, xulq-atvor, faoliyat, biologik asos, ijtimoiy muhit, tarbiya, muloqot, shaxs kamoloti, psixik rivojlanish, jamoadagi munosabatlar, pedagogik jarayon.

Annotation: Temperament and character are important psychological traits that determine an individual’s mental development, behavior, and activity. This annotation systematically examines the scientific and theoretical essence of the concepts of temperament and character, their interrelation, and their role in shaping the individual psychological characteristics of a person. It also analyzes the innate biological basis of temperament and the formation of character under the influence of social upbringing, environment, and life experience. The study highlights the significance of temperament and character in everyday behavior, communication culture, educational and professional activities, as well as interpersonal relations within a group. As a result, temperament and character are identified as key psychological factors of personal development, and their proper understanding and assessment are justified as essential in pedagogical and educational processes.

Keywords: Temperament, character, personality, psychology, individual traits, behavior, activity, biological basis, social environment, upbringing, communication, personal development, mental development, interpersonal relations, pedagogical process.

Аннотация: Темперамент и характер — важнейшие психологические свойства личности, определяющие её психическое развитие, поведение и деятельность. В данной аннотации системно рассматриваются научно-теоретическая сущность понятий темперамента и характера, их взаимосвязь, а

также роль в формировании индивидуально-психологических особенностей личности. Анализируются врождённые биологические основы темперамента и формирование характера под влиянием социального воспитания, среды и жизненного опыта. В исследовании раскрывается значение темперамента и характера в повседневном поведении, культуре общения, учебной и трудовой деятельности, а также во взаимоотношениях в коллективе. В результате установлено, что темперамент и характер выступают основными психологическими факторами развития личности, а их правильное понимание и оценка имеют важное значение в педагогическом и воспитательном процессе.

Ключевые слова: Темперамент, характер, личность, психология, индивидуальные особенности, поведение, деятельность, биологическая основа, социальная среда, воспитание, общение, развитие личности, психическое развитие, межличностные отношения, педагогический процесс.

KIRISH

Temperament va xarakter inson shaxsini shakllantiruvchi eng muhim psixologik xususiyatlardan biri bo'lib, ular individning xulq-atvori, emotsional holati, faoliyatga munosabati hamda atrof-muhit bilan o'zaro aloqalarida yaqqol namoyon bo'ladi. Temperament asosan tug'ma, biologik asosga ega bo'lgan psixik xususiyat sifatida shaxsning reaksiyasi, hissiy kechinmalari va faoliyat sur'atini belgilasa, xarakter hayotiy tajriba, tarbiya, ijtimoiy muhit va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida shakllanadigan barqaror sifatlar majmuasidir. Shu jihatdan, temperament va xarakter muammosi psixologiya fanida alohida ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini chuqur anglashga yordam beradi.

Zamonaviy jamiyatda insonning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, muloqotda bo'lishi, jamoada o'z o'rnini topishi va hayotiy vaziyatlarga moslashishi aynan temperament va xarakter xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Har bir kishining ichki dunyosi, xulq-atvori, qaror qabul qilish uslubi hamda munosabat bildirish shakli uning temperamentiga va shakllangan xarakteriga tayangan holda namoyon bo'ladi. Shu sababli bu ikki tushunchani o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida, kasbiy faoliyatda va shaxsiy rivojlanishda to'g'ri yondashuvni ta'minlaydi.

Mazkur maqolada temperament va xarakter tushunchalarining ilmiy-nazariy asoslari, ularning o'zaro bog'liqligi hamda shaxs taraqqiyotidagi o'rnini tahlil qilinadi. Shuningdek, temperament turlarining xarakter shakllanishiga ta'siri, shaxsning ijtimoiy moslashuvi, muloqot madaniyati va faoliyat samaradorligida bu xususiyatlarning ahamiyati yoritib beriladi. Shu bilan birga, temperament va xarakterga oid psixologik qarashlar, ularni o'rganishning dolzarbligi hamda pedagogik jarayondagi ahamiyati ilmiy asosda bayon etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

Temperament va xarakter muammosini ilmiy asosda yoritishda shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, xulq-atvori hamda emotsional reaksiyalarini o'rgangan olimlar qarashlari alohida ahamiyatga ega. Qadimgi davrlardan boshlab Gippokrat temperament turlarini inson organizmidagi tabiiy xususiyatlar bilan bog'lab izohlagan bo'lsa, keyinchalik I. P. Pavlov asab tizimi faoliyati, qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari temperamentning fiziologik asosini tashkil etishini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Bu qarashlar temperamentning tug'ma xususiyat ekanini, uning insonning faoliyat sur'ati, hissiy barqarorligi va reaksiyalar tezligida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Xarakter masalasida esa A. N. Leontev, S. L. Rubinshteyn, K. K. Platonov kabi olimlar shaxsning ijtimoiy tajriba, tarbiya va muhit ta'sirida shakllanadigan barqaror sifatlarini alohida ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, xarakter insonning maqsadga intilishi, mas'uliyatliliigi, irodasi, muomala madaniyati va jamoadagi munosabatlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Shuningdek, temperament va xarakterning o'zaro bog'liqligi shuni ko'rsatadiki, temperament shaxsning tabiiy psixik asosini belgilasa, xarakter uning ijtimoiy mazmunini shakllantiradi. Shu bois ushbu mavzuni o'rganishda psixologiya fanida qo'llaniladigan kuzatish, qiyosiy tahlil, suhbat, test, anketa va pedagogik tajriba metodlaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Mazkur metodlar orqali shaxsning temperament tipi, xarakter xususiyatlari, ularning o'zaro ta'siri hamda amaliy faoliyatdagi ko'rinishlarini aniqlash mumkin bo'ladi. Natijada, temperament va xarakterga oid ilmiy qarashlarni tahlil qilish shaxsni chuqurroq anglash, uning individual xususiyatlarini to'g'ri baholash hamda tarbiyaviy jarayonda samarali yondashuvni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Temperament va xarakter shaxsning psixologik tuzilishini belgilovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Insonning xulq-atvori, emotsional reaksiyalarini, muloqot uslubi, faoliyatga munosabati va hayotiy vaziyatlarga javob qaytarish shakli aynan shu ikki xususiyat orqali namoyon bo'ladi. Shu bois temperament va xarakter masalasini o'rganish faqat nazariy ahamiyatga ega bo'lib qolmay, balki shaxsni chuqur anglash, uning individual imkoniyatlarini baholash va tarbiyaviy jarayonni to'g'ri tashkil etish uchun ham muhimdir. Bu jarayonda temperament insonning tabiiy-psixologik asosini ifodalasa, xarakter uning ijtimoiy tajriba, tarbiya va muhit ta'sirida shakllangan barqaror sifatlarini aks ettiradi.

Ilmiy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, temperament shaxsning tug'ma xususiyati bo'lib, u asab tizimining kuchi, muvozanatliliigi, harakatchanligi bilan bog'liq holda shakllanadi. I. P. Pavlov ta'limotiga ko'ra, temperamentning fiziologik asosini asab tizimidagi qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari tashkil etadi. Shu jihatdan sanguinik, xolerik, flegmatik va melankholik temperament turlari insonning faoliyat sur'ati, hissiy barqarorligi va tashqi ta'sirlarga munosabatida o'ziga xos farqlarni

yuzaga keltiradi. Masalan, sanguinik tipdagi shaxslar faol, muloqotga kirishuvchan va tez moslashuvchan bo'lsa, xoleriklarda hissiylik va tezkorlik kuchli bo'ladi. Flegmatiklar sokin, vazmin va barqaror xulqi bilan ajralib tursa, melankholiklarda esa sezgirlik, noziklik va ichki kechinmalar ustunlik qiladi. Bu xususiyatlar shaxsning kundalik faoliyatida aniq namoyon bo'lib, uning ish unumdorligi va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xarakter masalasi esa temperamentdan farqli ravishda ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, ta'lim-tarbiya jarayoni va hayotiy tajriba asosida shakllanadi. Xarakter insonning barqaror munosabatlar tizimi, maqsadga intilishi, mas'uliyat hissi, irodaviy sifatlari, muloqot madaniyati va axloqiy qiyofasida yaqqol ko'rinadi. A. N. Leontev, S. L. Rubinshteyn va K. K. Platonov kabi olimlar xarakter shaxs faoliyati jarayonida tarkib topishini, uning jamiyat bilan munosabatlarida namoyon bo'lishini alohida ta'kidlaganlar. Shaxs qanchalik ko'p ijtimoiy tajriba ortirsas, uning xarakteridagi ijobiy yoki salbiy sifatlari shunchalik aniq shakllanadi. Demak, xarakter insonning ichki dunyosini tartibga soluvchi, uning xatti-harakatlariga barqaror yo'nalish beruvchi psixologik tizimdir.

Temperament va xarakter o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ham tadqiqotning muhim natijalaridan biridir. Temperament xarakter shakllanishi uchun psixologik asos vazifasini bajaradi, xarakter esa temperamentning tashqi namoyon bo'lish shaklini ma'lum darajada boshqaradi. Masalan, bir xil temperamentga ega bo'lgan ikki shaxsning xarakteri tarbiya, muhit va hayotiy tajriba ta'sirida turlicha shakllanishi mumkin. Bu holat shuni ko'rsatadiki, temperament inson xulqining tabiiy poydevori bo'lsa, xarakter uning ijtimoiy mazmunini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, shaxsni to'liq tushunish uchun faqat temperamentga emas, balki uning xarakter xususiyatlariga ham e'tibor qaratish zarur.

Shuningdek, temperament va xarakter insonning o'quv faoliyati, muloqot jarayoni va jamoadagi munosabatlarida juda muhim rol o'ynaydi. O'quvchi yoki talabaning dars jarayonidagi faolligi, vazifalarni bajarish sur'ati, muammoli vaziyatlarga munosabati va muloqot madaniyati uning temperament va xarakter xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Masalan, faol va tashabbuskor temperamentga ega shaxslar jamoada tez ilg'orlik ko'rsatsa, vazmin temperamentga ega bo'lganlar ko'proq puxta o'ylab ish tutadi. Xarakterdagi mas'uliyatlilik, intizomlilik, halollik, qat'iyatlilik va mehribonlik kabi sifatlari esa o'quv jarayonida muvaffaqiyatga erishish, ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish va shaxsiy kamolotga xizmat qiladi. Shu sababli pedagogik amaliyotda har bir shaxsning temperament turini hisobga olish va xarakterini ijobiy tomonga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik jihatdan qaralganda, temperament va xarakter xususiyatlarini bilish o'qituvchi uchun ta'lim-tarbiya jarayonini individual yondashuv asosida tashkil etish

imkonini beradi. Har bir o'quvchi yoki talabanning psixologik xususiyatini inobatga olgan holda ish tutish, uning kuchli tomonlarini rivojlantirish va sust tomonlarini bartaraf etishga ko'maklashish tarbiyaviy samaradorlikni oshiradi. Temperamentga mos pedagogik usul tanlash, xarakterdagi ijobiy sifatlarni mustahkamlash, salbiy odatlarni esa to'g'ri yo'naltirish orqali shaxsning har tomonlama barkamol bo'lib shakllanishi ta'minlanadi. Shu bois temperament va xarakter nafaqat psixologik tushuncha, balki tarbiyaviy jarayonni ilmiy asosda tashkil etishning ham muhim omili hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari temperament va xarakter shaxsning individual-psixologik qiyofasini belgilovchi asosiy komponentlar ekanini ko'rsatadi. Temperamentning tug'ma biologik asoslari bilan xarakterning ijtimoiy shakllanishi bir-birini to'ldiradi va shaxs faoliyatida yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Temperament va xarakter inson shaxsini shakllantiruvchi eng muhim psixologik xususiyatlardan biri bo'lib, ularning o'zaro uyg'unligi shaxsning xulq-atvori, emotsional holati, faoliyatga munosabati hamda jamiyatdagi o'rnini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, temperament insonning tabiiy-biologik asoslariga tayansa, xarakter ijtimoiy muhit, tarbiya, ta'lim va hayotiy tajriba ta'sirida shakllanadi. Shu bois bu ikki tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shaxsning individual-psixologik qiyofasini yuzaga chiqaradi.

Ilmiy jihatdan temperament shaxsning reaksiyalari tezligi, hissiy barqarorligi, faollik darajasi va tashqi ta'sirlarga munosabatini belgilaydi. Xarakter esa insonning barqaror munosabatlari, mas'uliyat hissi, irodaviy sifatlari, odob-axloqiy qarashlari va maqsadga intilishida namoyon bo'ladi. Demak, temperament shaxs xulqining ichki tabiiy negizini ifodalasa, xarakter uning ijtimoiy mazmunini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida maydonga chiqadi.

Pedagogik jihatdan temperament va xarakter xususiyatlarini to'g'ri anglash tarbiya jarayonini individual yondashuv asosida tashkil etishda katta ahamiyatga ega. Har bir bolaning yoki talabanning temperament tipi va xarakter xususiyatlarini hisobga olish unga mos ta'limiy va tarbiyaviy usullarni tanlash imkonini beradi. Bu esa shaxsning qobiliyatlarini rivojlantirish, ijobiy sifatlarni mustahkamlash va salbiy xulqiy ko'rinishlarni oldini olishda samarali natija beradi.

Psixologik nuqtai nazardan, temperament va xarakter shaxsning muloqot madaniyati, o'qish va mehnat faoliyati, jamoadagi munosabatlari hamda hayotiy vaziyatlarga moslashuvchanligini belgilovchi muhim omillardir. Ayniqsa, temperamentga mos ravishda shakllangan xarakter xususiyatlari insonning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishishida, o'zini namoyon etishida va maqsadlariga

yetishida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli mazkur mavzuni o'rganish psixologiya va pedagogika fanlari uchun nazariy hamda amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Shu asosda quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish mumkin:

- ta'lim jarayonida o'quvchi va talabalarning temperament xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuvni kuchaytirish;
- xarakter tarbiyasida ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarni kengaytirish;
- pedagog va ota-onalarning psixologik bilimlarini oshirish orqali shaxs xususiyatlarini to'g'ri tushunishga erishish;
- muloqot, hamkorlik va jamoaviy faoliyat orqali xarakterdagi mas'uliyat, qat'iyat va irodaviy sifatlarni rivojlantirish;
- temperament va xarakterga doir psixologik kuzatish, test va suhbat metodlaridan amaliyotda keng foydalanish.

Xulosa qilib aytganda, temperament va xarakter shaxs kamolotining asosiy psixologik negizini tashkil etadi. Ularni chuqur o'rganish insonning ichki dunyosini to'g'ri baholash, uning faoliyatini samarali yo'naltirish va barkamol shaxsni shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziev, E. G'. Umumiy psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2010. – Shaxs psixologiyasi, temperament va xarakter xususiyatlarining nazariy asoslarini keng yorituvchi fundamental manba.
2. Davletshin, M. G. Psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2008. – Shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, temperament va xarakter shakllanishiga oid ilmiy qarashlarni o'z ichiga oladi.
3. Karimova, V. M. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – Shaxsning ijtimoiy muhitdagi xulq-atvori, xarakter shakllanishi va muloqot jarayonlarini tahlil qiladi.
4. Rubinshteyn, S. L. Umumiy psixologiya asoslari. Moskva: Pedagogika, 1989. – Xarakter va faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni, shaxs rivojlanishining psixologik qonuniyatlarini asoslab beradi.
5. Leontev, A. N. Faoliyat, ong va shaxs. Moskva: Politizdat, 1975. – Shaxs faoliyati jarayonida xarakter shakllanishi va psixik rivojlanish masalalarini yoritadi.
6. Pavlov, I. P. Oliy nerv faoliyati haqida ta'limot. Moskva: Nauka, 1951. – Temperamentning fiziologik asoslari, asab tizimi xususiyatlari va ularning inson xulqiga ta'sirini ilmiy jihatdan tushuntiradi.
7. Nurullo o'g'li, A. A. (2023). SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ASARLARIDA PSIXODIAGNOSTIKAGA DOIR QARASHLARI. TAPAҚҚИЁТ, 13.

8.Vaxabova, O.G. (2024). GLOBALLASHUV SHAROITIDA AXBOROT MUHITINING YOSHLAR IJTIMOY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA'SIRINING PSIXOLOGIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (12 (145)), 46-51.

9.O'g'ilxon T, V. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta'sirini tadqiq etishning metodik jihatlari. Современное образование (Узбекистан), (11 (132))

10. Guljahon, A. (2026). INSON ONGINING TARAQQIYOTI VA ONGSIZLIK JARAYONLARINING PSIXOLOGIK MOHIYATI HAMDA ULARNING

О 'ZARO BOG 'LIQLIGI. Ustozlar uchun, 93(4), 387-391.

11.Muhlisaxon, K. (2026). YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA FANINING TADQIQOT SOHASI VA MUAMMOLARI. HOZIRGI KUNDAGI RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI YOSH BOLALAR PSIXIKASIGA TASIRI. Ustozlar uchun, 93(4), 372-379.